

Lábjegyzetek alkalmazása mint fordítási norma a kultúraspecifikus kifejezések fordításában

ĐELATOVIĆ SONJA

ELTE BTK, Nyelvtudományi Doktori Iskola, Fordítástudományi Doktori Program

Abstract: This case study focuses on the use of footnotes in translation of culture-specific items (CSIs). The aim of the analysis in Frank McCourt's *Teacher Man* memoir, and its translations to Croatian and Hungarian is to explore the types of CSIs when the translator uses footnotes in Croatian translation, and to examine the translation operations and strategies used in the Croatian and Hungarian texts. Furthermore, it will also reflect on the function of the footnote in the translation of CSIs in the Croatian translation. The results show how in the Croatian translation the translator adds footnotes for realia, proper names, slang, and intertextual elements, as well as for foreign words, most often combined with retention or direct translation, and there is an almost exclusive foreignization in the translation of CSIs paired with footnotes. In the Hungarian translation realia are translated mostly in a domesticating way, while the translation of proper names shows foreignization. The translator's usage of the footnote in the examined corpus expands the reader's cognitive environment for the contextual effect.

Keywords: footnotes, culture-specific items, norms, translation strategies, literary translation.

1. Bevezetés

A horvát nyelvre fordított szépirodalmi művekben nemritkán találkozunk lábjegyzetekkel, amelyekkel a fordító kiegészíti egyes kifejezések jelentését a célnyelvben, vagy plusz információt fűz hozzájuk, különösen amikor kultúraspecifikus kifejezések fordításáról van szó. Ezzel szemben a magyar műfordítók inkább kerülnek a lábjegyzet alkalmazását, és a kultúraspecifikus kifejezések fordításából adódó nehézségeket különböző fordítási műveletekkel igyekeznek megoldani. A lábjegyzetek alkalmazásával ilyen szempontból a fordítási normák (Chesterman 1993; Toury 1995; Heltai 2005, 2018, 2020; Klaudy 2007) tükrében érdemes foglalkozni, mert egy adott kultúrában elsősorban azok vezérlik a fordító döntéseit. A fordítási norma Klaudy meghatározása szerint „a fordítók által bizonyos korban, bizonyos stílusban, bizonyos körülmények között gyakran megvalósított, szokásos megoldások halmazát jelenti.” (2007: 34).

Kvalitatív jellegű kutatásom célja, hogy egy regényben – az angol–horvát és angol–magyar nyelvpárban – feltárjam azoknak a kultúraspecifikus kifejezéseknek a típusait, amelyek fordításában a horvát fordító lábjegyzet mellett (is) dönt, megvizsgáljam az alkalmazott fordítási műveleteket és a fordítási stratégiákat a horvát és a magyar nyelvű szövegben, valamint kitérjek a lábjegyzet funkciójára a kultúraspecifikus kifejezések fordítása során a horvát célnyelvi szövegben. Frank McCourt *Teacher Man* (2005) című memoárregényét elemzem, amely számos, angolszász kultúrára vonatkozó kifejezésből áll, és ilyen szempontból kihívást jelent a két közép-európai célnyelv fordítói számára.

2. Elméleti háttér

2.1. A kultúraspecifikus kifejezések fogalmáról

A kultúraspecifikus kifejezések esetében jól tükröződik Sapir gondolata, miszerint „a szókészlet egy igen érzékeny mutatója valamely nép kultúrájának” (1971: 37). Egy adott nyelvben rejlő kultúraspecifikusság különösen a nyelvi közvetítés során érzékelhető, amikor a fordító vagy a tolmács feladata e kifejezések átültetése a célnyelvre, illetve a befogadó kultúrába, amely saját kulturálisan kötött nyelvi elemekkel rendelkezik. Heltai (2013) a következőképpen határozza meg a kultúraspecifikus nyelvi elemeket:

Kultúraspecifikusnak tekinthetjük azokat a nyelvi elemeket, szerkezeteket, nyelvhasználati módokat, amelyek a referenciális és a konnotatív jelentések, a kifejezéshez kapcsolódó enciklopédikus ismeretek vagy a nyelvhasználati módok tekintetében az adott kultúrával kapcsolatba hozhatók, azzal magyarázhatók, ugyanakkor az összehasonlításban szereplő más nyelvkultúrákban nem találhatók meg vagy jelentősen eltérnek. (Heltai 2013: 49)

A kultúraspecifikus kifejezések azonban nem tévesztendőek össze a reáliákkal, azaz a *reálialexémákkal* (Mujzer-Varga 2007), mert azok csak egy kisebb csoportot alkotnak a kultúraspecifikus kifejezésekben belül (Pedersen 2005; Heltai 2013). Mivel a reáliák gyakorlatilag a szövegen kívüli referensek (Pedersen 2005), a kifejezésüket *reálialexémáknak* célszerű nevezni Mujzer-Varga (2007) terminusa nyomán.

A kultúraspecifikus kifejezések referenseit kategorizálva Ranzato (2014) megkülönbözteti a reális (*realistic*) és az intertextuális referenseket (*intertextual references*). Az előbbi kategória a forráskultúra referenseit (*source culture references*), az interkulturális referenseket (*intercultural references*), a harmadik kultúra referenseit (*third culture references*) és a célkultúra referenseit (*target culture references*) foglalja magában, míg az utóbbi kategóriába a nyílt intertextuális allúziókat (*overt intertextual allusion*), a rejtett intertextuális allúziókat (*covert intertextual allusion*) és az intertextuális makroallúziókat (*intertextual macroallusions*) sorolja. Az interkulturális referensek párhuzamba hozhatók Pedersen (2005) transzkulturális nyelven kívüli kulturális referensek (*transcultural ECR*) kategóriájával, amelybe olyan kifejezések sorolhatók, amelyeket a közös enciklopédikus ismereteknek köszönhetően a forrás- és a célkultúra egyaránt ismer.

2.2. A lábjegyzet a fordításban

Aixelá (1996) a lábjegyzetet a kultúraspecifikus kifejezések fordítási eljárásainak külön kategóriájába sorolja – a végjegyzetekkel, a glosszáriummal, a kommentárokkal, valamint a dőlt betűs megjegyzésekkel együtt – mint szövegen kívüli kifejezéseket (*extratextual gloss*). A betoldás típusai között szerepelteti, amely segítségével a fordító további magyarázatot nyújt az olvasónak a szövegben

előforduló kultúraspecifikus kifejezésekről. Valló (1998) a dráma-fordítás kontextusában a lábjegyzetet a magyarázó fordítás stratégiái közé sorolja, amelynek funkciója a célnyelvi olvasó ismereteinek bővítése. Alkalmazásának hiányait azonban többen is kiemelik a műfordítás világában. Lefevere (1992) abban látja a problémát a lábjegyzettel kapcsolatban, hogy a műfordítás ekképpen a tudományos szöveg stílusát veszi fel. Ez természetesen a lábjegyzetek mennyiségétől is függ egy adott szövegben. Pusztai-Varga (2013) rámutat a lábjegyzetek figyelmen kívül hagyására olvasás közben. A lábjegyzet elolvasása az olvasó döntésétől függ, ezért könnyen előfordulhat, hogy az olvasó nem eléggé figyelmes, vagy egyszerűen nem akarja megszakítani az olvasást, így a lábjegyzet tartalma a figyelmén kívül marad.

Azzal kapcsolatban, hogy a fordítók milyen esetben, azaz milyen típusú kultúraspecifikus kifejezések fordítása során alkalmazzák a lábjegyzetet, Aixelá (1996) megjegyzi, hogy a spanyol fordításokban hagyományként előfordul, hogy a fordítók a nevezetes emberek nevének és a szójátékoknak a fordításakor döntenek a lábjegyzet mellett, elsősorban hogy magyarázatot adjanak a kifejezéssel kapcsolatban az olvasó számára. Pusztai-Varga a versfordítások kontextusában észreveszi, hogy „Magyarországon kiadott fordításantológiákban ritkán bukkanunk lábjegyzetekre” (2013: 211). Emellett saját kutatása során (2013) sem figyelt meg lábjegyzetet finn–magyar irányban a kulturálisan kötött nyelvi elemek fordításában a finn nyelvű versfordításokhoz képest, amelyekben a fordítók alkalmazták ezt a megoldást.

Jelen esettanulmányban a lábjegyzetek alkalmazását a kultúraspecifikus kifejezések fordításakor elsősorban szűkebb értelemben vett fordítási normának tekintem, mert „a fordító általános stratégiáját, a fordítói konvenciók és hagyományok követését” (Heltai 2018: 466) tükrözi.

3. Módszerek

3.1. A kutatás célja és a kutatási kérdések

Kvalitatív jellegű kutatásom célja, hogy egy regényben – az angol–horvát és angol–magyar nyelvpárban – feltárjam azoknak a kultúraspecifikus kifejezéseknek a típusait, amelyek fordításában a horvát fordító lábjegyzet mellett (is) dönt, megvizsgáljam az alkalmazott fordítási műveleteket és a fordítási stratégiákat a horvát és a magyar nyelvű szövegben, valamint kitérjek a lábjegyzet funkciójára a kultúraspecifikus kifejezések fordítása során. A kutatás a következő kérdésekre keresi a választ:

1. Milyen típusú kultúraspecifikus kifejezéseket lát el a fordító lábjegyzettel a horvát célnyelvi szövegben?
2. Milyen fordítási műveletek és stratégiák jellemzők azoknak a kultúraspecifikus kifejezéseknek a fordítására a horvát és a magyar célnyelvi szövegben, amelyekhez a fordító a horvát célnyelvi szövegben lábjegyzetet fűz?

3. Milyen funkciót töltenek be a lábjegyzetek a megvizsgált horvát célnyelvi szövegben?

3.2. A korpusz

A korpusz Frank McCourt *Teacher Man* (2005) című regényén (FNYSZ), annak horvát (CNYSZ1) és magyar fordításán (CNYSZ2) alapul. Az eredeti, angol nyelven íródott mű memoárregény, amelyben Frank McCourt betekintést ad az olvasónak tanári életpályájának különböző élményeibe. Horvát kiadása *Učitelj* (2008) címen jelent meg Predrag Mavar fordításában, míg magyar nyelvű fordítását Barabás András készítette *A tanárember* (2007) címen.

3.3. A korpuszelemzés menete

A fentiekben leírt, a forrásnyelvi és a két célnyelvi szövegből álló korpusz elemzése manuálisan történt. A szövegekben rejlő – az angolszász nyelvkultúrára vonatkozó – kultúraspecifikus kifejezéseket Heltai (2018) osztályozása alapján azonosítottam és kategorizáltam. Felosztása szerint a kultúraspecifikus kifejezések a következőket foglalják magukban: reáliák, tulajdonnevek, megszólítások, frazeologizmusok, káromkodások, szleng, jövevényszavak, idegen szavak, különleges konnotációval és stilisztikai értékkel rendelkező szavak, valamint udvariassági kifejezések, diskurzus-/pragmatikai jelölők/partikulák, dialektus, szociolektus és allúziók. Ezt követően jelen kutatásban csak azokat az kultúraspecifikus kifejezéseket vettem figyelembe a fordítási műveletek és fordítási stratégiák megvizsgálásában, amelyeket a horvát célnyelvi szövegben a fordító lábjegyzettel lát el.

A fordítók által alkalmazott műveletek megvizsgálásában Pedersen (2005) taxonómiájára támaszkodtam, amelyben megkülönbözteti az idegenítő jellegű műveleteket (átvétel, explicitáció, betoldás, tükörfordítás) és a honosító jellegű műveleteket (generalizálás, kulturális behelyettesítés, parafrázis). A hivatalos ekvivalenssel való fordítást és a kihagyást ebből a szempontból semleges műveleteknek tekinti, viszont a kihagyás inkább honosító jellegű művelet (Heltai 2018). Pedersen két kategóriája – az idegenítő (*Source Language (SL) oriented*) és a honosító (*Target Language (TL) oriented*) jellegű műveletek – a korábbi Venuti (1995) honosítás/idegenítés dichotómián alapul, amely segítségével Klauďy (2013) szerint leírhatók a kis és a nagy nyelvkultúrák közötti aszimmetria leküzdésére irányuló módszerek.

4. Kultúraspecifikus kifejezések elemzése a Frank McCourt *Teacher Man* című regényének horvát és magyar fordításában

A regény horvát nyelvű kiadásában összesen 43 lábjegyzet található, viszont a kutatás szempontjából csak a kultúraspecifikus kifejezések érdekesek, angol–horvát és angol–magyar irányban. Az elemzés során a lábjegyzettel ellátott transzkulturális kifejezéseket (Pedersen 2005; vö. Ranzato 2014), a zsidó kultúrára vonatkozó, valamint a latin kifejezéseket nem vizsgálom. Összesen

tehát 33 kultúraspecifikusnak tekinthető kifejezést látott el a fordító lábjegyzettel a horvát célnyelvi szövegben, amelyek közül a kategóriájuk szerint a legtöbb reálialexéma (10) és tulajdonnév (10), majd következnek az allúzió, azaz intertextuális utalások (5) és kisebb számban a szleng (2). Külön kategóriát képeznek az idegen szavak (6). A következő alfejezetekben a kultúraspecifikus kifejezések típusa szerint szemléltetem az alkalmazott fordítási műveleteket és a fordítási stratégiák jellegét.

Megjegyzendő, hogy a magyar nyelvű kiadás sem lábjegyzetmentes. Négy található benne, ebből az első kettőben a fordító (vagy a szerkesztő?) a Magvető Kiadó kiadásában megjelent Frank McCourt könyveire utal (Barabás 2007: 11), míg a másik kettőben a szövegben előforduló intertextuális elemek további magyarázatairól van szó: „Carl Schurz szenátor 1872-es beszéde nyomán. (A fordító megjegyzése)” (Barabás 2007: 134) és „Robert Browning: Andrea del Sarto. Várady Szabolcs fordítása” (Barabás 2007: 137). Ez utóbbi lábjegyzetben a fordító egyúttal a fordítókollégájának munkáját jelzi.

4.1. Reálialexémák

A legszámosabb kategóriát a horvát célnyelvi szövegben lábjegyzettel kísért kultúraspecifikus kifejezések közül a reálialexémák képezik. Ahogy az 1. táblázatban megtekinthető, a lábjegyzet alkalmazása mellett a horvát fordító a legtöbb angol forrásnyelvi reálialexéma fordítása során tükörfordítás (*purpurno srce; karavan Conestoga; izviđački orao; beat-generacija*) és átvétel (*sauerkraut, cole slow, hot dog, bagel mit a schmeer; shuffleboard; Cabotovi, Lodgeovi; YMCA; coq au vin*) mellett dönt. Az Ascot reáliát szintén átveszi a célnyelvi szövegben, viszont kiegészíti a *kravata* szóval, amely nyakkendőt jelöl, így betoldásról van szó. A lábjegyzetekben meghatározza a reáliák fogalmát, leírja jelentésüket, azaz valamilyen plusz információval bővíti az olvasó ismereteit. Az Ascot esetében például csak annyit mond a horvát olvasónak, hogy egy széles típusú nyakkendő, míg a *shuffleboard* lábjegyzetében az olvasó jóval részletesebb információt kap a lexéma jelentéséről. A lábjegyzeteket kísérő alkalmazott fordítási műveletek alapján elmondható, hogy a reálialexémák esetében teljes mértékben idegenítő tendencia érvényesül a horvát célnyelvi szövegben.

Az 1. táblázat negyedik oszlopában szemléltetett magyar célnyelvi megoldások a fordítási műveletek alapján színesebbnek bizonyulnak. Átvétellel nem találkozunk, tükörfordítással csupán egyszer (*beat-nemzedék*), a betoldás pedig két példában tapasztalható: *Cabotok, Lodge-ok, akik csak fölfelé törleszkedtek; YMCA című szám*. Megfigyelhető, hogy itt a betoldások tartalmának jelentése megegyezik a horvát fordító által megírt magyarázattal a lábjegyzetben.

Míg a 2. és a 9. példa szerint a fordító tükörfordítást választott a horvát célnyelvi szöveg alkotása során, a magyar fordítása – az *ekhós szekér* és az *őrsvezető* – a kulturális behelyettesítésnek az eredménye. Emellett a magyar fordító még két honosító jellegű fordítási műveletet alkalmaz a reálialexémák fordítása során; generalizálást a *golyózik* ige segítségével a *shuffleboard*

esetében és az *Ascot* fordításában (*selyem nyakkendő*), valamint parafrázist (*francia vörösboros kakasragu*), amelyeket a másik fordító változatlan formában átvesz a horvát célnyelvi szövegben. A *purple heart* reália magyar nyelvre való fordítása helyett a fordító kihagyás mellett dönt. Az alkalmazott fordítási műveletek jellege alapján a magyar nyelvre való reáliák fordításában inkább honosító tendencia érzékelhető. Csupán egy reáliánál (*Beat Generation*) figyelhettük meg ugyanazt a műveletet a két célnyelvi szövegben, viszont a magyarázó lábjegyzet jelenléte miatt a horvát fordításban nem állítható, hogy a fordítók azonos módon jártak el e reália fordításában.

	FNYSZ	CNYSZ1	CNYSZ1 – lábjegyzet	CNYSZ2
1.	purple heart (59)	purpurno srce (67)	Medalja koju u SAD-u dobivaju vojnici ranjeni u borbi. (67)	-
2.	Conestoga wagon (121)	karavan Conestoga (129)	Velika natkrivena teretna kola koja su se koristila u naseljavanju Zapada SAD-a u 19. stoljeću. (129)	ekhós szekér (151)
3.	sauerkraut, cole slow, hot dog, bagel mit a schmeer (132)	sauerkraut, cole slow, hot dog, bagel mit a schmeer (140)	<i>Sauerkraut</i> : kiseli kupus. <i>Cole slow</i> : salata od kupusa. <i>Bagel mit a schmeer</i> : kruščić od bijelog brašna s namazom. (140)	mi a hot dog, meg hogy a vécé az amerikaiaknál fürdőszoba, a kanapé pedig pamlag (163)
4.	Ascot (166)	Ascotova kravata (174)	Vrsta široke kravate. (174)	selyem nyakkendő (204)
5.	shuffleboard (167)	shuffleboard (175)	Igra u kojoj igrači dugom palicom guraju drvene ili plastične diskove prema sekcijama s brojevima označenim na podu ili palubi. (175)	golyóznak (205)
6.	Cabots, Lodges (184)	Cabotovi, Lodgeovi (193)	Ugledne bostonske porodice. (193)	Cabotok, Lodge-ok, akik csak fölfelé törleszkedtek (225)
7.	YMCA (198)	YMCA (206)	Najveći hit disko-grupe Village People iz 1978. (206)	YMCA című szám (241)

8.	coq au vin (206)	coq au vin (214)	Kuhano u vinu (franc.). Pile kuhano u umaku od vina, narezane svinjetine, luka, češnjaka i gljiva. (214)	francia vörösboros kakasragu (251)
9.	Eagle Scout (240)	izviđački orao (247)	Najveći čin među dječjim izviđačima (Boy Scouts) u SAD-u. (247)	őrsvezető (290)
10	Beat Generation (250)	beat-generacija (258)	Naziv za pravac u američkoj književnosti pedesetih godina prošlog stoljeća. (258)	beat- nemzedék (303)

1. táblázat
Reálialexmák fordítása

4.2. Tulajdonnevek fordítása

A tulajdonnevek fordításában már első látásra is idegenítő jellegű fordítási stratégiát figyelhetünk meg mindkét célnyelvi szövegben (vö. Heltai 2018). Mind a horvát, mind a magyar fordító a legtöbb tulajdonnevet átveszi a célnyelvi szövegben, amelynek tendenciáját jól tükrözi a 12., 13., 14., 16., 18., 19. és 20. példa a 2. táblázatban. A *Nosey Parker* tulajdonnevet a horvát fordító szintén átveszi, míg a magyar célnyelvi szövegben a fordító csak a vezetéknevét veszi át, az utónevét pedig lefordítja *nagyorrúként* a forrásnyelvi lexémában rejlő gúnyolódás nyomán. A *Mother Goose* mindkét fordításban a hivatalos ekvivalensével (Pedersen 2005) – mint *Majka Guska*, azaz *Lúdanyó* fordul elő. Ráadásul a magyar fordító betoldja a nevéhez a *mondókái* lexémát, hogy az olvasónak megkönnyítse e tulajdonnév kognitív feldolgozását. A horvát fordító a *Touissant-L'Ouverture* nevét is átveszi, míg a magyar fordító pontosít rajta betoldást alkalmazva – *haiti szabadsághős Touissant-L'Ouverture*. Megjegyzendő, hogy ebben az esetben is a magyar célnyelvi szövegben szereplő betoldás megegyezik a horvát fordító által megírt lábjegyzet tartalmával. A megvizsgált, a horvát célnyelvi szövegben lábjegyzettel kísért tulajdonnevek fordítása mindkét célnyelvi szövegben idegenítő jellegű. A lábjegyzetek funkciója itt a plusz információk átadásában rejlik, hiszen a személynevek esetében közlik a megemlített személy foglalkozását, születési és halálozási évét, nemzetiségét, és esetleg azt, amiről híres.

	FNYSZ	CNYSZ1	CNYSZ1 – lábjegyzet	CNYSZ2
11.	Nosey Parker (33)	Nosey Parker (41)	Znatiželjna osoba, koja gura nos u tuđe poslove. (41)	Nagyorrú Parker (46)
12.	Barry Fitzgerald (56)	Barry Fitzgerald (63)	Američki glumac irskog podrijetla, dobitnik Oscara (1888.-1961.). (63)	Barry Fitzgerald (74)

13.	New York Giants (114)	njujorški Giantsi (122)	New York Giants, americká nogometna (ragbi) ekipa. (122)	New York Giants (142)
14.	Papa Doc Duvalier (120)	Papa Doc Duvalier (128)	Dr. François Duvalier, zvan „Papa Doc“ (1907.-1971.), predsjednik i diktator Haitija od 1957. do 1964. (128)	Papa Doc Duvalier (149)
15.	Touissant-L'Ouverture (120)	Touissant-L'Ouverture (128)	François Dominique Toussaint Louverture (1743.-1804.) haićanski revolucionar. (128)	haiti szabadsághős Touissant-L'Ouverture (149)
16.	Fanny Farmer, Betty Crocker (211)	Fanny Farmer, Betty Crocker (218)	Fanny Farmer, proizvođač bombona. Betty Crocker, izmišljeni lik i maskota prehrambene kompanije General Mills. (218)	Fanny Farmer, Betty Crocker (256)
17.	Mother Goose (216)	Majka Guska (224)	Fiktivni autor zbirke dječjih pjesama objavljene u Londonu oko 1760. (224)	Lúdanyó mondókái (262)
18.	Theodore Roethke (220)	Theodore Roethke (228)	Američki pjesnik (1908.-1963.). (228)	Theodore Roethke (267)
19.	Ben Jonson (231)	Ben Jonson (238)	Engleski pjesnik i dramatičar (1532.-1637.). (238)	Ben Jonson (279)
20.	Elinor Glyn, John P. Marquand (251)	Elinor Glyn, John P. Marquand (260)	Elinor Glyn (1864.-1943.), engleska spisateljica i scenaristica, pisala erotske romane za žene. John P. Marquand (1893.-1960.), američki romanopisac. (260)	Elinor Glyn, John P. Marquand (304)

2. táblázat
Tulajdonnevek fordítása

4.3. Szlang fordítása

A horvát fordító a szlang fordításakor is lábjegyzetet alkalmaz, két esetben. A *Paddy* és a *Spic and Span* kifejezésekről van szó, amelyek negatív konnotációt hordoznak. Az előbbi az írek pejoratív elnevezése az angol nyelvben, míg az utóbbi a spanyol származású amerikaiak pejoratív elnevezése. Mindkét példában a fordító átveszi a kifejezéseket a horvát célnyelvi szövegben, itt is sejtethetően

arra támaszkodva, hogy az olvasók elolvassák a lábjegyzetek tartalmát. Ez alapján elmondható, hogy idegenítő jellegű tendencia érvényesül. Ezzel szemben a magyar célnyelvi szövegben a *Paddy* esetében explicitációról beszélhetünk, mert *ír cickányként* szerepel a szövegben, a *Spic and Span* gúnynev esetében pedig a fordító a kifejezés alapjelentését veszi figyelembe, illetve nem is tekinti kultúraspecifikus kifejezésnek, és egyszerűen mint *házasak és szobatiszták* fordítja le. A lábjegyzetek a *Teacher Man* horvát nyelvű fordításában röviden utalnak a kifejezések referensére.

	FNYSZ	CNYSZ1	CNYSZ1 – lábjegyzet	CNYSZ2
21.	Paddy (58)	Paddy (66)	Naziv za osobu irskog podrijetla. (66)	ír cickány (76)
22.	Spic and Span (143)	Spikovi i Spanovi (151)	Pogrdni naziv za Amerikaca španjolskog podrijetla. (151)	házasak és szobatiszták (177)

3. táblázat
Szleng fordítása

4.4. Intertextuális elemek fordítása

Az allúziókat, illetve az intertextuális elemeket a fordítók többnyire a hivatalos ekvivalensükkel oldották meg, mely művelet a fordítási stratégiák szempontjából semleges (Pedersen 2005). Az eredetileg *The Playboy of Western World* című színdarab a magyar célnyelvi szövegben *A Nyugat hőse címen* szerepel, a horvátban pedig mint *Junak sa zapadne strane*. Érdeemes megemlíteni, hogy a 60-as években ezt a színdarabot Magyarországon *A nyugati világ bajnoka* címmel játszották, de a fordító az új, Nádasdy Ádám által 2004-ben készített fordítás címét alkalmazza a célnyelvi szövegben. A magyar célnyelvi szövegben két betoldás is azonosítható ebben a kategóriában, a 24. és a 27. példáról van szó. Az előbbi példában kiegészíti a Pope költőre utalást az utónevével (*Alexander*), míg az utóbbinál, a *Mr. Chips*, James Hilton regényének főszereplőjénél a magyar fordító betoldást is alkalmaz maga az intertextuális elem előtt: az *Isten vele, tanár úr! hőse, az öreg Mr. Chips*. A lábjegyzetek a horvát célnyelvi szövegben plusz információkból állnak, és kiegészítésül irányítják az olvasót az intertextuális elemek, azaz utalások eredetére.

	FNYSZ	CNYSZ1	CNYSZ1 – lábjegyzet	CNYSZ2
23.	„Oh, that this too, too sold flesh, etc.” (33)	„O, raspani se okaljano meso itd.” (43)	<i>Hamlet</i> , prvi čin, drugi prizor. (43)	„Ó, hogy nem olvad, nem hígul s enyész harmattá e

				<i>nagyon, nagyon merő hús!" stb. (49)</i>
24.	Remember Pope: „Know thyself, presume not God to scan / The proper study of mankind is man.“ (40)	Sjetite se što je rekao Pope: „Spoznaj sebe, ne umišljaj sebi da proučavaš Boga, Čovjeku je predmet čovjek i ništa mimo toga.“ (48)	Stihovi iz pjesme Alexandra Popea <i>Ogled o čovjeku</i> (1733-4). (48)	Jussanak eszükbe Alexander Pope szavai: „ <i>Ismerd meg magad, Isten nem lehet: / az emberfaj az embert fejtse meg.</i> “ (54)
25.	Your blood be upon your head. (173)	tvoja krv na tvoju glavu (181)	2 Samuel, 1, 16. (181)	a saját vérem száll a fejemre (212)
26.	The Playboy of Western World (173)	Junak sa zapadne strane (181)	Kazališni komad irskog protestantskog pisca J. M. Syngea iz 1907. godine. (181)	A Nyugat hőse (212)
27.	Mr. Chips (254)	gospodin Chips (263)	Glavni lik iz romana Jamesa Hiltona <i>Zbogom, gospodine Chips</i> (1934), omiljeni učitelj. (263)	az Isten vele, tanár úr! hőse, az öreg Mr. Chips (308)

4. táblázat
Intertextuális elemek fordítása

4.5. Idegen szavak fordítása

A lábjegyzettel ellátott kultúraspecifikus kifejezés közül az idegen szavak egy külön kategóriát képeznek, amelyek funkcióját a hangulatteremtésben (Klaudy 1999) kereshetjük. A forrásnyelvi angol szövegben többször is előfordulnak ír, spanyol és francia nyelvű kifejezések, melyek közül az 5. táblázatban szemléltetett példákat a horvát fordító lábjegyzettel kíséri. A horvát célnyelvi szövegben a fordító átveszi őket, idegenítő tendencia érzékelhető. Ugyanakkor a magyar célnyelvi szöveg eltérőbb megoldásokat mutat (ld. 28., 29. és 32. példát), viszont inkább idegenítő jellegű fordítást tükröz ebben a kategóriában. A kifejezések átvételén alapuló idegenítés elsősorban a hangulatteremtéssel magyarázható. A lábjegyzetek rövidek, és többnyire az előforduló idegen szavak fordítását tartalmazzák a horvát célnyelven.

	FNYSZ	CNYSZ1	CNYSZ1 – lábjegyzet	CNYSZ2
28.	acushla (55)	<i>acushla</i> (63)	Dragi moj (irski). (63)	ugye (72)

29.	<i>maricon</i> (127)	<i>maricon</i> (135)	Pogrdan naziv za homoseksualca (španj.). (135)	kis homokos (157)
30.	<i>mira</i> (130)	<i>mira</i> (138)	Pazite (španj.). (138)	<i>mira</i> (161)
31.	<i>gracias</i> (134)	<i>gracias</i> (142)	Hvala (španj.). (142)	<i>gracias</i> (166)
32.	bon mot (174)	<i>bon mot</i> (182)	Dosjetka, duhovit komentar (franc.). (182)	jobb bemondás (213)
33.	<i>mes enfants</i> (191)	<i>mes enfants</i> (199)	Djeco moja (franc.). (199)	<i>mes enfants</i> (233)

5. táblázat
Idegen szavak fordítása

5. Összegzés

A megvizsgált korpusz eredményei azt mutatják, hogy a horvát célnyelvi szövegben a kultúraspecifikus kifejezéseken belül a fordító a reálialexémákat, a tulajdonneveket, a szlenget és az intertextuális elemeket látja el (többnyire egymondatos) lábjegyzettel, valamint az idegen szavakat, leggyakrabban átvétellel vagy tükörfordítással párosítva. A horvát fordításban szinte kizárólag idegenítő tendencia (vö. Klaudy 2013) figyelhető meg a lábjegyzettel párosított kultúraspecifikus kifejezések fordításában, ami feltehetően azt implicálja, hogy a fordító erősen arra támaszkodhatott, hogy a horvát olvasó nem hagyja figyelmen kívül a lábjegyzetet, és mindenképpen elolvassa a tartalmát. Ugyanakkor a magyar célnyelvi szövegben a reálialexémák fordítása inkább honosító jellegű, a tulajdonnevek fordításában pedig jórészt idegenítő tendencia érzékelhető. Az alkalmazott fordítási műveletek spektruma változatosabb, komplexebb, színe-sebb a horvát célnyelvi szövegben lábjegyzettel ellátott kultúraspecifikus kifejezések fordításához képest. Jelen kutatást azonban célszerű lenne kiterjeszteni nagyobb korpuszra is.

A lábjegyzetek betöltött szerepével kapcsolatban elmondható, hogy a funkciójuk leginkább abban rejlik, hogy a horvát fordító igyekszik közelebb vinni a kultúraspecifikus kifejezések jelentését a célnyelvi olvasóközönséghez, és/vagy bővíteni az ismereteit egy adott fogalomról, ami a relevanciaelmélet keretében (Sperber & Wilson 1986) azt jelenti, hogy bővíti az olvasó kognitív környezetét a kontextuális hatások növelése érdekében.

Felhasznált irodalom

- Aixelá, J. F. 1996. Culture-specific Items in Translation. In: Álvarez, R. & Vidal, C. Á. (eds.). *Translation, Power, Subversion*. Cleveland/Bristol/Adelaide. Multilingual Matters. 52–78.
- Chesterman, A. 1993. From 'Is' to 'Ought': Laws, Norms and Strategies in Translation Studies. *Target* 5/1: 1–20.

- Heltai, P. 2005. A fordító és a nyelvi normák II. *Magyar nyelvőr* 129/1: 30–58.
- Heltai, P. 2013. Kultúraspecifikus kifejezések és reáliák. *Fordítástudomány* 15/1: 32–53.
- Heltai, P. 2018. Változó fordítási normák egy magyar regény angol fordításában. In: Dombi, J. & Farkas, J. & Gúti, E. (eds.). *Aszimmetrikus kommunikáció – Aszimmetrikus viszonyok. XXVI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus*. Bicske. Szak Kiadó. 464–486.
- Heltai, P. 2020. Fordítási normák és fordítási eljárások magyar–angol szakfordításban. *Fordítástudomány* 22/1: 27–45.
- Klaudy, K. 1999. Az explicitációs hipotézisről. *Fordítástudomány* 1/2: 5–22
- Klaudy, K. 2007. *Bevezetés a fordítás gyakorlatába*. Budapest. Scholastica.
- Klaudy, K. 2013. Nyelvi és kulturális aszimmetria a reáliák fordításában. In: Bárdosi V. (ed.). *Reáliák – A lexikológiától a frazeológiáig. Értelmezések és fordítási kérdések*. Budapest. Tinta Könyvkiadó. 86–91.
- Lefevere, A. 1992. *Translating Literature: Practice and Theory in a Comparative Literature Context*. New York. The Modern Language Association of America.
- Mujzer-Varga, K. 2007. A reáliafogalom változásai és változatai. *Fordítástudomány* 9/2: 55–84.
- Pedersen, J. 2005. How is Culture Rendered in Subtitles? In: Gerzymisch-Arbogas, H. & Nauert, S. (eds.). *Challenges of Multidimensional Translation: Conference Proceedings 2005*. 1–18.
- Pusztai-Varga, I. 2013. *Kulturálisan kötött nyelvi elemek fordítási megoldásai finn versek magyar és angol fordításaiban*. Doktori disszertáció (kézirat).
- Ranzato, I. 2014. Period television drama: culture specific and time specific references in translation for dubbing. In: Pavesi, M. & Formentelli, M. & Ghia, E. (eds.). *The Languages of Dubbing. Mainstream Audiovisual Translation in Italy*. Bern. Peter Lang. 217–242.
- Sapir, E. 1971. *Az ember és a nyelv*. Budapest. Gondolat Könyvkiadó.
- Sperber, D. & Wilson, D. 1986. *Relevance*. Oxford. Basil Blackwell.
- Toury, G. 1995. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam/Philadelphia. John Benjamins.
- Valló, Zs. 1998. Reáliák és fordítói stratégiák a drámafordításban. *Modern Nyelvoktatás* 4/2–3: 115–124.
- Venuti, L. 1995. *The translator's invisibility. A history of translation*. London/New York. Routledge.

Források

- McCourt, F. 2005. *Teacher Man*. New York. Scribner.
- McCourt, F. 2007. *A tanárember*. Budapest. Magvető. Fordította: Barabás András.
- McCourt, F. 2008. *Učitelj*. Zagreb. Algoritam. Fordította: Predrag Mavar.